

KS. DR SŁAWOMIR ROPIAK

Olsztyn

POBOŻNOŚĆ LUDOWA A RELIGIJNOŚĆ LUDOWA

Wstęp

Jan Paweł II w swej książce *Przekroczyć próg nadziei* zwrócił uwagę na odradzanie się i rozkwit niektórych form pobożności ludowej. Stwierdził, że we współczesnym świecie istnieje wyraźne zapotrzebowanie na ewangelizację, i w tym „kontekście nowej ewangelizacji bardzo wymowny jest fakt ponownego odkrycia w naszych czasach autentycznych wartości tak zwanej religijności ludowej. Jeszcze do nie tak dawna wyrażano się o niej w tonie dość lekceważącym. Tymczasem niektóre jej formy wyrazu w naszych czasach przeżywają prawdziwy renesans, jak na przykład ruch pielgrzymkowy na szlakach starych i nowych”¹

Głównym źródłem inspiracji do refleksji nad tematem *Pobożność ludowa a religijność ludowa* jest *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*². „Na przestrzeni wieków Kościoły zachodnie charakteryzowały się tym, że w różny sposób wśród ludu chrześcijańskiego, obok różnych form celebracji liturgicznych zakorzeniły jeszcze inne i liczne formy pobożności, które w prosty sposób przekazywały wiarę w Boga, miłość do Chrystusa Zbawiciela, wzywanie Ducha Świętego, cześć Matki Bożej i Świętych oraz potrzebę nawrócenia i świadczenia braterskiej miłości. Ten złożony problem, nazywany powszechnie „religijnością ludową” lub „pobożnością ludową”³, nie ma jednoznacznej terminologii”⁴

¹ Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1994, s. 98.

² Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania*, Pallotinum, Poznań 2003; (dalej: DPLiL).

Trzeba np. zwrócić uwagę na to, że w Adhortacji apostolskiej *Evangelii nuntiandi*, nr 48 Paweł VI, podkreślając wszystkie wartości tej pobożności, wypowiada się w następujący sposób: „Poruszamy jeszcze obecnie taki aspekt ewangelizacji, który nie może być zaniedbany. Chcemy powiedzieć o tak zwanej dziś często *religijności ludowej*” Adhortacja apostolska Jana Pawła II *Catechesi tradendae* w nrze 54 przyjmuje termin: „pobożność ludowa”; KPK kan. 1234 § 1 także używa terminu „pobożność ludowa” To samo czyni Jan Paweł II w swoim Liście apostolskim *Vicesimus quintus annus*. KKK nr 1674-1676 używa wprawdzie nazwy „religijność ludowa”, lecz posługuje się także terminem: „pobożność ludowa” (nr 1679); VL nr 45 również używa wyrażenia: „pobożność ludowa”; Cz. Krakowiak, *Idee przewodnie «Wstępu» do «Dyrektorium o pobożności ludowej»*, w: *Liturgia i pobożność ludowa*, pod red. W. Nowak, Olsztyn 2003, s. 12-14.

DPLiL nr 6.

We wspomnianym dokumencie ograniczono się do opisowego i zwykle używanego znaczenia poszczególnych terminów „pobożność” lub „religijność” ludowa. Nadmienić tu należy, że oba terminy stosowane są zamiennie. Przy ważnej lekturze zauważa się jednak subtelną różnicę pojęć, gdyż częstsze odwoływanie się do pobożności ludowej występuje w odniesieniu do liturgii.

W niniejszym opracowaniu w pierwszej kolejności omówione zostaną pojęcia „pobożność”, „religijność” i „ludowość” Umożliwi to dokonanie charakterystyki „pobożności ludowej” z jej cechami pozytywnymi i zagrożeniami; następnie będzie miał miejsce opis „religijności ludowej” ze wskazaniem na jej zalety i braki. Omówione zostaną nabożeństwa i zewnętrzne praktyki w których wyraża się pobożność ludowa oraz wskazania na liturgię jako miejsca prawidłowej inkulturacji, a co się z tym łączy, kształtowania autentycznej pobożności i religijności ludowej.

1. Etymologia terminów: pobożność, religijność, ludowość

Słowo „pobożność” (łac. *pietas*) wywodzi się od greckiego *eusebeia*, *eusebeo* = być pobożnym, *sebomai*, *sebozomai* = okazywać religijną cześć. Najczęściej terminu „pobożność” używa się do określenia postawy człowieka wobec Boga, i oznacza miłość ku Niemu, nawet miłość dziecięcą, a również cześć, prawowierność, przywiązanie, szacunek, dobroć, zmiłowanie, życzliwość, łaskawość, sprawiedliwość. Pobożność obejmuje całego człowieka wierzącego, wszystkie jego dziedziny, a więc zarówno gorliwość w modlitwie, jak i postępowanie według Boga, czyli życie zgodne z Jego wolą. W języku polskim słowo „pobożność” stosowane jest również w znaczeniu pejoratywnym na określenie człowieka bojaźliwego⁵

W dokumentach Kościoła „pobożność” (*pietas*) występuje jako zalecana, a nawet wymagana, prawidłowa postawa chrześcijanina wobec Boga i ludzi. Termin ten obejmuje, w swym szerokim zakresie, wszelkie przejawy religijności, a więc zarówno powszechnie uznane przez Kościół formy modlitwy liturgicznej, jak i nabożeństwa (*pia exercitia*), a także różnorodne przejawy tak zwanej religijności ludowej. Sobór Watykański II mówiąc o pobożności wiernych (*pietas fidelium*) wskazał na liturgię jako pierwsze i niezastąpione źródło prawdziwie chrześcijańskiego ducha. W wyniku odnowy liturgii jednym z najważniejszych postulatów jest świadome, czynne, oraz pobożne uczestnictwo całego zgromadzenia w Ofierze eucharystycznej (*sacramentum pietatis*) i w sakramentach świętych⁶ Uwrażliwiono na „pobożność liturgiczną”, argu-

⁵ Por. A. Jougan, Słownik kościelny łacińsko – polski, Waszawa 1992, s. 508; B. Nadolski, Liturgika. Sakramenty, sakramentalia, błogosławieństwa, t. 3, Poznań 1992, s. 298.

⁶ KL 10, 14, 47, 106-108; EM nr 3a.

mentując, że liturgia jest wzorem, „złotą regułą” prawdziwej pobożności chrześcijańskiej⁷

„Religijność” łac. *religiositas* tłumaczy się jako bogobojność, ale także jako pobożność⁸ Samo pojęcie „religijność” obejmuje zarówno dziedzinę duchowego oddziaływania Boga na człowieka, jak i zjawiskową, zewnętrzną stronę życia religijnego. Najczęściej terminem tym posługuje się socjologia religii, gdzie „religijność” badana jest jako zjawisko społeczno – kulturowe i oznacza subiektywną stronę religii. Przez religijność rozumie się „«podzielany i spełniany przez grupę ludzi zbiór instytucjonalnych wierzeń, wartości i symboli, które wynikają z rozróżnienia rzeczywistości empirycznej i pozaempirycznej...». Ten fakt społeczny ujawnia się w świadomości oraz w życiu jednostki i zbiorowości ludzkich.”⁹ Przy opisie religijności katolickiej uwzględnia się następujące parametry: globalny stosunek do wiary wyrażający się w auto-deklaracji o stopniu własnej religijności (lub niereligijności); wiedzę religijną wykazaną na podstawie znajomości dogmatów Kościoła; ideologię religijną dotyczącą wiary w poszczególne dogmaty; praktyki religijne, między innymi: uczestnictwo we Mszy św., przystępowanie do Komunii św., przestrzeganie postów i zwyczajów religijnych, przyjmowanie księdza po kolędzie; ponad to bada się wspólnotę religijną przejawiającą się w poczuciu przynależności do parafii, w zachowaniu w kościele podczas nabożeństw, w zainteresowaniu sprawami parafii, w poglądach na rolę Kościoła, w ocenie i potrzebie kontaktów z księdzem; uwzględnia się również parametr konsekwencyjny, jakim jest moralność religijna¹⁰

Termin „ludowość” pochodzi od słowa „lud” i jest wieloznaczny, w zależności od tego, co rozumiane jest przez to pojęcie. Łacińskie *populus* = oznacza ludność, mnogość, tłum, gmin, naród, kraj, okolicę¹¹ Toteż przez ludowy określa się rzeczywistość, którą jest zarówno ludność, jak i jedność języka czy kultury, niekiedy tłum nie posiadający tożsamości, a czasami lud z kulturową tożsamością, czy lud jako kulturowa wielkość, lub ogół obywateli¹²

W związku z dawną agrarną kulturą społeczeństw „ludowość” powszechnie kojarzono z folklorem wiejskim.

„Ludowość” kojarzy się bardziej z elementami naturalnymi, z silnym akcentem uczuciowym, i dużą dozą subiektywności. Rozumiana jest jako przeci-

⁷ Zob. Paweł VI, Adhoratacja apostołska *Marialis cultus* (2.02.1974), AAS 66(1974) nr 23: Cz. Krakowiak, s. 14-15.

⁸ A. Jougan, s. 579.

⁹ W Piwowarski, Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym. Studium socjologiczne, Warszawa 1977, s. 22; Z. Klimczuk, Religijność ludowa w środowisku miejskim (na przykładzie młodzieży miasta Kętrzyn), w: Liturgia i pobożność ludowa, s. 240.

¹⁰ Hasło: *Religijność*, opr. W. Pawluczuk, w: *Encyklopedia socjologii*, t. 3, O-R, Warszawa 2000, s. 293-294.

¹¹ Por. A. Jougan, s. 518;

¹² B. Nadolski, s. 298.

wieństwo do bardziej obiektywnej, chrześcijańskiej pobożności, opierającej się przede wszystkim na objawieniu¹³

W teologii „ludowość” nabiera też głębszego znaczenia. Sobór Watykański II entuzjastycznie przyjął określenie Kościoła jako Ludu Bożego¹⁴, rozwinęła się teologia ludu¹⁵. W skryptyrystycznym rozumieniu lud oznacza „Lud Boży Nowego Przymierza ustrukturalizowany, niepodzielony, nieprzeciwstawny, obejmujący wszystkich, którzy stanowią Ciało Chrystusa”. W takim ujęciu przez „ludowość” rozumiane jest urzeczywistnianie się Kościoła w określonym miejscu i czasie, tu i teraz (*hic et nunc*)¹⁶

2. Charakterystyka pobożności ludowej

Dyrektorium przez „pobożność ludową” (*pietas populus*) rozumie różne, chrześcijańskie manifestacje kultyczne o charakterze prywatnym lub wspólnotowym, tym samym potwierdzając, że autentyczna pobożność wypowiada się w różnorodności form. *Dyrektorium* zwraca uwagę, że wszelkie formy kultyczne pobożności ludowej przeżywane w ramach wiary chrześcijańskiej przeważnie „wyrażane są nie na sposób liturgii, lecz wywodzą się z ducha poszczególnych narodów lub grup społecznych i ich kultury”¹⁷. Nie oznacza to, jednak że formy te mogą być lekceważone. Pobożność ludowa wypytywa z wiary i jest wyrazem wiary, dlatego „z tej racji powinna być należycie ceniona i rozwijana”¹⁸. Skupia w sobie i uzewnętrznia elementy kultury określonego środowiska oraz pobudza wrażliwość uczestników w sposób żywy i skuteczny. Od strony historycznej formy pobożności ludowej stanowią „szczęśliwe spotkanie się dzieła ewangelizacji z kulturą poszczególnych narodów”¹⁹, stanowią realne bogactwo Kościoła²⁰, „prawdziwy skarb ludu Bożego”²¹

Pobożność ludowa „nosi w sobie jakiś głód Boga, jaki jedynie ludzie prości i ubodzy duchem mogą odczuwać; udziela ludziom mocy do poświęcania się i ofiarności aż do heroizmu, gdy chodzi o wyznawanie wiary. Daje wy-

¹³ B. Nadolski, s. 299.

¹⁴ KK 9 n.

¹⁵ Zob. A. Exeler, hrsg. N. Mette, *Theologie des Volkes*, Mainz 1978, za: B. Nadolski, *Teologiczne zasady odnowy pobożności ludowej*, w: *Liturgia i pobożność ludowa*, s. 41.

¹⁶ B. Nadolski, *Liturgika*, s. 298.

¹⁷ DPLiL nr 9; W. Nowak, *Wprowadzenie*, w: *Liturgia i pobożność ludowa*, s. 8.

¹⁸ Pełny tekst „Przesłania” „Notitiae” 37 (2001) 401-404 [tekst polski „Anamnesis” 8 (2002) nr 2 (29) s. 8-10]; za: Z. „Przesłania” Ojca Świętego Jana Pawła II do Sesji Plenarnej Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów (21 września 2001), w: *Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania*, Pallotinum, Poznań 2003; s. 8.

¹⁹ DPLiL nr 61.

²⁰ B. Nadolski, *Teologiczne zasady odnowy pobożności ludowej*, s. 43.

²¹ Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona w czasie nabożeństwa słowa Bożego w La Serena (Chile)*, nr 2, w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. X/1 (1987), Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1988, s. 1078.

ostrzony zmysł pojmowania niewymownych przymiotów Boga: ojcostwa, opatrności, stałej obecności i dobroczynnej miłości. Rodzi w wewnętrznym człowieku takie sprawności, jakie gdzie indziej rzadko w takim stopniu można spotkać: cierpliwość, świadomość niesienia krzyża w codziennym życiu, wyzwanie się, życzliwość dla innych, szacunek”²²

Pobożność ludowa posiada też ważne walory antropologiczne, zaspokajające ludzką potrzebę rytuału, obrzędu. Do pozytywnych cech pobożności ludowej zalicza się: jej świąteczny charakter, bliskość życia, związek z tradycją, prostotę działania przy równoczesnej obecności innych rzeczy, oraz całościową strukturę wyrazu (języka), angażującą i wyrażającą człowieka.

Za ks. Bogusławem Nadolskim TCh, opisującym „pobożność ludową, można wskazać, że jest ona „pobożnością Ludu Bożego, a nie «prostaczków»” i wyrasta z serca Kościoła -Mistycznego Ciała Chrystusa. Ma wartości eklezjalne (DPLiL nr 85-86). Praktykujący formy pobożności wypełniają Chrystusowe kapłaństwo, a więc wielbią Boga, dają świadectwo Chrystusowi. Lud Boży ma zdolności oraz pragnienie wyrażania swojej religijności i czyni to głównie przez działania symboliczno-rytualne. Wszystkie formy pobożności ludowej traktowane są jako fakultatywne i winny uwzględniać i potwierdzać pierwszeństwo liturgii. „Prymat liturgii nie oznacza wyłączości, bezwzględności, absolutyzowania. Nie ma autentycznej liturgii bez pobożności, bez ciepła, bez uczucia. Priorytet liturgii nie oznacza panliturgizmu, żądania purytanizmu liturgicznego czy poszukiwania «liturgii czystej», które Dyrektorium (nr 50) nazywa iluzorycznym, oraz aspiracją bardziej ideologiczną niż rzeczywistością historyczną”²³

Niestety, pobożność ludowa charakteryzuje się również negatywnymi cechami, w tym między innymi powierzchownością, a przez to narażona jest na magię, synkretyzm, zapominanie o Bogu Ojcu; podatna jest na spirytyzm, ducha zemsty, lub namiastki seksualizmu²⁴ W Dyrektorium przypomniane są niebezpieczeństwa, które mogą jej zagrażać. Do podstawowych braków w pobożności ludowej należy niewystarczająca znajomość podstawowych zasad wiary chrześcijańskiej, w tym zbawczego znaczenia zmartwychwstania Chrystusa i przynależności do Kościoła; mało znana jest Osoba i działanie Ducha Świętego; wielkokrotnie brakuje zachowania odpowiednich proporcji między kultem świętych a bezwzględną wyższością misterium Jezusa Chrystusa; istnieje słaby kontakt z Pismem Świętym; brak korzystania ze świętych sakramentów Kościoła. Do charakterystycznych, negatywnych przejawów pobożności ludowej należy zaliczyć pojawiającą się tendencję do oddzielania przeżyć kultycz-

²² EN nr 48; za DPLiL nr 9.

²³ B. Nadolski, Teologiczne zasady odnowy pobożności ludowej, w: Liturgia i pobożność ludowa, s. 41-43.

Zob. Instrukcja Liturgia i inkulturacja, nr 48; za B. Nadolski, Teologiczne zasady odnowy pobożności ludowej, w: Liturgia i pobożność ludowa, s. 40-41.

nych od zaangażowania w życie chrześcijańskie. Niekiedy daje się zauważyć sprzyjanie banalnej, nieedukującej uczuciowości, także w sprawowaniu liturgii, zachowującej nadrzędność i pierwszeństwo. W pobożności ludowej na pierwszy plan wysuwa się element dążeniowy, realizacyjny, mocno zabarwiony uczuciem, gdzie jednocześnie występuje utylitarystyczne rozumienie różnych form pobożności, a przez to praktycznie, szukanie własnych, egoistycznych, najczęściej doczesnych korzyści. W tym celu rozpowszechnione jest stosowanie nawet spektakularnych, wyszukanych znaków, gestów i formuł, którym przypisuje się nadzwyczajne znaczenie²⁵ W wyjątkowych przypadkach, w pobożności ludowej istnieje realne ryzyko pojawiania się i faworyzowania działalności sekt, czy wreszcie brakuje przeciwdziałania fatalizmowi lub przemocy²⁶

3. Charakterystyka religijności ludowej

Religijność ludowa (*lat. popularis religiositas*) niekoniecznie ma związek z objawieniem chrześcijańskim. Jej treścią jest rzeczywistość uniwersalna, gdyż zarówno w sercu każdej osoby, jak również w kulturze każdego narodu i poszczególnych wspólnot zawsze jest obecny wymiar religijny. Każdy bowiem naród dąży do wyrażania całkowitej i jednoczącej transcendencji oraz pojęcia natury, społeczności i historii przez środki kultyczne. Dokonuje się to w syntezie charakterystycznej dla głębokiego odczucia ludzkiego i duchowego²⁷

W wielu regionach religijność ludowa wyrażana jest w społecznościach przenikniętych w różny sposób elementami chrześcijańskimi, przez co stwarza fundament pod „katolicyzm ludowy”, w którym w sposób mniej lub bardziej harmonijny współistnieją elementy pochodzące z religijnego sensu życia, z własnej kultury danego narodu oraz z objawienia chrześcijańskiego²⁸

Religijność ludową próbuje się badać według tzw. parametrów religijności, odzwierciedlających, znaczący aspekt życia religijnego, a więc, globalny stosunek do wiary, wiedzę religijną, ideologię religijną, doświadczenie religijne, praktyki religijne, wspólnotę religijną i moralność religijną²⁹ Przeprowadzane analizy potwierdzają hipotezy, na ile religijność ludowa jest zróżnicowana, nacechowana środowiskowo, nie różniąca się, w globalnym stosunku do

²⁵ Jan Paweł II, Przemówienie do Konferencji Biskupów z Abruzzo i Molise w czasie wizyty „ad limina”, nr 3: AAS 78 (1986) 1140.

²⁶ Tenże, Przemówienie w Popayan (Kolumbia), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, t. IX/2 (1986), Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1986, s. 115; za: DPLiL nr 65.

Zob. *Communio* 7(1987) nr 6 Religijność ludowa; J. Stefański, Pobożność ludowa w świetle dokumentów liturgicznych, *Studia Theologica Vasaviensia* 18(1980), fasc. II, 253-263; H. Meyer, Liturgie und Volksfrömmigkeit, *HiD* 40 (1986) 59.

²⁸ DPLiL nr 10.

²⁹ W Piwowarski, *Socjologia religii*, Lublin 1996, s. 65; za Z. Klimczuk, *Religijność ludowa w środowisku mieszkim*, s. 240.

wiary, od religijności tradycyjnej, upowszechnionej w całym społeczeństwie. Religijność ludowa ma charakter masowy, wielokrotnie utrzymujący się na wysokim poziomie. Na funkcjonujące zachowania, w religijności ludowej, oddziałują siły tradycji i obyczaju z jednej strony oraz autorytet Kościoła i duchowieństwa z drugiej (często własnego proboszcza). Najwięcej polaryzacji i relatywizacji występuje na płaszczyźnie przekonań religijno – moralnych, ukierunkowanych sytuacyjnie wobec imperatywów etycznych, w zależności od uwarunkowań. Zwłaszcza wybiórczo traktowana jest moralność rodzinna i małżeńska. Selektywność w religijności ludowej wiąże się z indywidualnym wyborem norm etycznych, okrojona akceptacją dogmatów wiary, rozluźnieniem więzi z instytucjami religijnymi, mniej lub bardziej radykalnym zachowaniem praktyk religijnych³⁰

W rzeczywistości polskiej religijność ludowa na płaszczyźnie „wiary narodu” zasadniczo zachowuje ciągłość i utrzymuje się na wysokim poziomie, natomiast jako „religia życia” podlega wielokierunkowym zmianom, z których najbardziej podstawowa to wyżej wspomniana „selektywność”. Stosunkowo wysoka ocena religii jako „wiary narodu” stwarza szansę pogłębienia wpływu Kościoła na postawy moralne ludzi³¹.

Jan Paweł II przypominał, że „w aktualnym klimacie etycznego i religijnego pluralizmu, który coraz bardziej charakteryzuje Europę, trzeba zatem wyznawać i głosić na nowo «prawdę o Chrystusie jako jedynym pośredniku między Bogiem a ludźmi i jedynym Odkupicielu świata».”³² Jako mające ogromne znaczenie, w dziedzinie prawidłowego kształtowania religijności, Jan Paweł II wymienia autentycznie pobożne rodziny katolickie³³, ponadto różne apostołskie stowarzyszenia i organizacje, a szczególnie Akcję Katolicką. Wskazał na nowe ruchy i wspólnoty kościelne, które sprzyjają świętości ludu Bożego, a więc pomagają chrześcijanom żyć bardziej radykalnie według Ewangelii i głosić Dobrą Nowinę tym, którzy w inny sposób nie spotkaliby się z Kościołem³⁴. Wskazał też na konieczność formowania do dojrzałej wiary poprzez budowanie kultury chrześcijańskiej³⁵. Przypominał, że szczególną uwagę winno się poświęcić pobożności ludowej, gdyż „szeroko rozpowszechniona w różnych regionach Europy, w takich formach jak bractwa, pielgrzymki i procesje w licznych sanktuariach, wzbogaca ona rok liturgiczny, przyczyniając się do powstawania zwyczajów i obrzędów rodzinnych oraz społecznych. Wszystkie te formy trzeba uwzględnić w duszpasterstwie, propagując je i od-

³⁰ Z. Klimczuk, Religijność ludowa w środowisku miejskim, s. 251.

³¹ M. Sroczynska. Fenomen religijności ludowej w Polsce – ciągłość i przeobrażenia, w: Kościół i religijność Polaków 1945-1999, pod red. W. Zdaniewicza, T. Zembrzuskiego, Warszawa 2000, s. 269.

Jan Paweł II, Adhortacja apostołska *Ecclesia in Europa*, nr 20.(dalej: EiE)

³³ Tamże, nr 94.

³⁴ Tamże, nr 16.

³⁵ Tamże, nr 50.

nawiając, aby rozwinąć w nich to, co jest przejawem autentycznej mądrości Ludu Bożego³⁶

4. Nabożeństwa i zewnętrzne praktyki pobożności jako miejsca inkulturacji w procesie kształtowania prawidłowej chrześcijańskiej religijności ludowej

Prawdziwa chrześcijańska pobożność ludowa w naturalny sposób naznaczona jest uwarunkowaniami historycznymi i kulturowymi. W ciągu wieków wypracowała, obok liturgii, różnorodne i liczne nabożeństwa oraz zewnętrzne praktyki pobożności (zwane „paraliturgią”). Przez długie wieki istnieje w Kościele jakby podwójna duchowość: oficjalna, płynąca z liturgii Kościoła, oraz prywatna (nazywana pobożnością ludową) obejmująca wszystkie celebracje wspólnotowe, które nie mieszczą się w liturgii sakramentów, sakramentalii czy Liturgii godzin, a które stanowią znaki zakorzenienia się wiary w sercu poszczególnych narodów i przeżywania ich w codziennym życiu³⁷

Dyrektorium (p. 7) przez pojęcie „nabożeństwa” (łac. *pia exercitia*) rozumie publiczne lub prywatne formy pobożności chrześcijańskiej, które chociaż nie są częścią liturgii, to jednak zgadzają się z nią, respektują jej ducha, normy i rytm. Wchodzą w zakres kultu chrześcijańskiego. Często są podobne do liturgii i w pewnej mierze czerpią z niej swą inspirację, oraz powinny też do liturgii prowadzić lud chrześcijański³⁸. Poprzez nabożeństwa podobnie jak w liturgii Bóg jest czczony w sposób godny. Również człowiek dostępuje zbawczych dóbr duchowych i otrzymuje bodźce do prowadzenia życia prawdziwie chrześcijańskiego. Wyraźnie jednak trzeba tu przypomnieć, że *pia exercitia* nie nazywa się liturgią³⁹

W odróżnieniu od liturgii, która jest powszechna w Kościele, nabożeństwa mają zróżnicowany zakres występowania. W pierwszej kolejności należy wymienić nabożeństwa zatwierdzone i sprawowane z woli Stolicy Apostolskiej⁴⁰, następnie te, które polecane są przez biskupów. Wiele nabożeństw rodzi się z tradycji kultycznej Kościołów lokalnych lub rodzin zakonnych, czy też stowarzyszeń. Istnieją formy nabożeństw sprawowanych w środowisku rodzinnym lub osobiście. Prawidłowe nabożeństwa mają zawsze swoje odniesienie do

³⁶ Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Ecclesia in Europa*, nr 79.

³⁷ Zob. J. Stefański, *Miejsce i rola pia exercitia w służbie Boże*, STV 24 (1986) nr 2, 145-170; w: tenże, *Liturgia w odnowie*, Gniezno 2000, s. 368.

³⁸ Por. KL 13.

³⁹ H. Sobeczko, *Relacja między pobożnością ludową i liturgią*, s. 56-57.

⁴⁰ Do najbardziej zalecanych nabożeństw należy nabożeństwo różańcowe. «Kiedy odkrywa się pełne znaczenie różańca, prowadzi on do samego serca życia chrześcijańskiego i daje powszednią a owocną sposobność duchową i pedagogiczną do osobistej kontemplacji, formacji Ludu Bożego i nowej ewangelizacji»; EiE nr 79; zob. KPK kan. 246 § 3; Jan Paweł II, List apostolski *Rosarium Virginis Mariae*, Kraków 2002; DPLiL nr 32, 89, 156, 165, 187, 197-202.

Objawienia Bożego i nauki Kościoła. Ich treścią jest rzeczywistość łaski Bożej objawionej w Jezusie Chrystusie. Są one zgodne z „prawem i przepisami Kościoła” i celebryje się je „zgodnie ze zwyczajami i księgami prawnie zatwierdzonymi”⁴¹

Ale nie tylko nabożeństwa wzorowane są na liturgii. Znane jest również zjawisko odwrotne - przenikania pobożności ludowej do liturgii. Z badań nad historią liturgii wiadomo, że niektóre błogosławieństwa i procesje włączono do liturgii, np. błogosławienie palm i procesje folklorystyczne z poszczególnych kościołów do jednego centralnego miejsca, błogosławienie ognia i światła w liturgii Wigilii Paschalnej, adoracji Krzyża w Wielki Piątek, wprowadzenie świąt w oparciu o apokryfy (Ofiarowanie NMP, wspomnienie św. Joachima i Anny). Ludowe formy pobożności włączono do ksiąg liturgicznych i Liturgii godzin (kult Najświętszego Serca Pana Jezusa, Ciała i Krwi Pańskiej). W szeregach różnych kultów i nabożeństw sporą rolę odegrały zakony (franciszkanie – kult Dzieciątka i kult pasyjny, dominikanie – nabożeństwo różańcowe, jezuiti – kult Serca Pana Jezusa). Ks. Helmut Sobeczko wskazuje, że dziś otwartym pytaniem, wymagającym dalszej dyskusji, pozostaje postulat możliwości włączenia poszczególnych, istotnych elementów nabożeństw ludowych do celebrycji liturgicznej⁴²

We wspomnianym *Dyrektorium* termin zewnętrzne „praktyki pobożności” (łac. *devotio*) oznacza różne teksty modlitw i pieśni, stosowanie się do okresów liturgicznych, nawiedzanie szczególnie znanych miejsc świętych, noszenie medalików, wyróżniające stroje i przestrzeganie lokalnych zwyczajów. „«Zewnętrzne praktyki pobożności» wywodzą się z wewnętrznej postawy wiary i są wyrazem szczególnej łączności wiernych z Osobami Boskimi, z Maryją Dziewicą w Jej przywilejach i nadawanych Jej tytułach oraz ze Świętymi z racji ich upodobnienia się do Chrystusa i ich roli w życiu Kościoła”⁴³

Dzieło inkulturacji jest konieczne, żeby chrześcijaństwo dotarło do głębi dusz konkretnych ludów⁴⁴ W rzeczywistości bowiem „religijność ludowa jest pierwszą i podstawową formą ‘inkulturacji’ wiary, która jednak powinna być stale orientowana i prowadzona według wskazań liturgii i która ze swej strony ubogaca wiarę w sercu człowieka”⁴⁵ Wzajemne spotkanie odnawiającego dynamizmu orędzia ewangelicznego i różnych elementów kulturowych znajduje swoje potwierdzenie w pobożności ludowej⁴⁶

⁴¹ KL 13; DPLiL nr 7.

⁴² H. Sobeczko, *Relacja między pobożnością ludową i liturgią*, s. 59.

⁴³ Por. Sobór Trydencki, *Decretum de invocatione, veneratione et reliquiis Sanctorum, et sacris imaginibus* (3.12.1563); DS nry 1821-1825; Pius XII, Encyklika *Mediator Dei*: AAS 39 (1947) 581-582 [Tłum. polskie Encyklika o liturgii *Mediator Dei*, Księgarnia i Drukarnia „Jedność”, Kielce 1948, s. 96-97]; KL 104; KK 50; za: DPLiL nr 8.

⁴⁴ Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, s. 95.

⁴⁵ Tamże, s. 35.

⁴⁶ DPLiL nr 91.

„Pobożność ludowa stanowi podstawowe świadectwo prawdziwej inkulturacji wiary, ponieważ w niej współistnieją zgodnie wiara i liturgia, uczucie i sztuka i potwierdza się świadomość własnej tożsamości tradycji lokalnych. Pobożność ludowa pozwala narodom na wyrażenie swojej wiary, swojej relacji do Boga i Jego Opatrzności, do Dziewicy Maryi i Świętych, do bliźnich, do zmarłych, do dzieła stworzenia i umacnia przynależność do Kościoła”⁴⁷ Pozytywnie ustosunkowując się do ogromnego bogactwa różnorodności form wyrazu, *Dyrektorium* podaje wskazania dotyczące zgodności pobożności ludowej z liturgią i szczegółowo omawia takie zagadnienia jak: rok liturgiczny; cześć oddawana Matce Bożej; kult świętych i błogosławionych; modlitwy wstawienne za zmarłych; oraz sanktuaria i pielgrzymki.

Szczególnie ważne jest, by nabożeństwa, jako przedmiot odpowiedniej adaptacji i inkulturacji, zachowały swoją prawdziwą tożsamość oraz istotne cechy charakterystyczne. Wymaga to odpowiednio dojrzałej oceny ich historycznego pochodzenia oraz wierności podstawowym zasadom doktrynalnym i kultycznym Kościoła. W nabożeństwach (między innymi eucharystycznych i maryjnych bardzo popularnych w pobożności ludowej) z powodzeniem można wykorzystywać bogatą twórczość muzyczną, którą trudno zmieścić i zastosować w samej liturgii. Już Sobór Watykański II domagał się, aby troskliwie pielęgnować wspólny religijny śpiew ludowy⁴⁸

W programie dla współczesnej Europy Jan Paweł II przypomniał duszpasterzom nieustanny obowiązek czuwania, by w dziedzinie pobożności ludowej eliminowali dwuznaczne aspekty pewnych jej form, strzegąc wiernych przed pokusami sekularyzmu, konsumpcjonizmu, bądź popadnięcia w przesady. Nabożeństwa mają kształtować i wyrażać pobożność w sposób dojrzały i autentyczny. Trzeba oddziaływać pedagogicznie na uczestników nabożeństw, wyjaśniać im, że prawidłowa pobożność musi być przeżywana w harmonii z liturgią i w powiązaniu z sakramentami⁴⁹

Dyrektorium, zaś poucza, że „proces adaptacji lub inkulturacji w nabożeństwach nie powinien nastęrczać większych trudności związanych z językiem, formami muzycznymi albo artystycznymi, czy z odpowiednimi gestami lub postawami ciała. Z jednej bowiem strony nabożeństwa nie dotyczą podstawowych aspektów życia sakramentalnego, zaś z drugiej w wielu przypadkach są czymś oryginalnie ludowym, tzn. wyrosłym z ludu i formułowanym w jego własnym języku oraz wprowadzonym do dziedzictwa wiary katolickiej”⁵⁰

⁴⁷ Papieska Rada ds. Kultury, *Per una pastorale della Cultura*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1999, nr 28.

⁴⁸ KL 118; J. Stefański, *Liturgia w odnowie*, s. 384.

⁴⁹ EiE nr 79.

⁵⁰ DPLiL nr 92.

Zakończenie

Pobożność ludowa jest „pobożnością Ludu Bożego” Wszystkie formy pobożności ludowej traktowane jako fakultatywne winny być ukierunkowane w poprawnej relacji do świętej liturgii, która jest ośrodkiem życia Kościoła. Pobożność ludowa osiąga swe naturalne zwieńczenie w celebracji liturgii, ku której winna zmierzać, choć niekoniecznie w formie stałej praktyki. Bezdyskusyjny prymat liturgii nie oznacza wyłączności. Poszukiwania czystej liturgii *Dyrektorium* nazwało iluzorycznym, oraz aspiracją bardziej ideologiczną niż rzeczywistością historyczną⁵¹

Religijność ludowa jest rzeczywistością uniwersalną i nie zawsze ma związek z Objawieniem chrześcijańskim. W społecznościach przenikniętych elementami różny sposób elementami chrześcijańskimi, stwarza fundament pod „katolicyzm ludowy”, wymagający pogłębienia przez ewangelizację i odpowiednią formację.

W dziele „ewangelizacji” pobożności ludowej, w podejmowaniu problemów związanych z inkulturacją wiary chrześcijańskiej i liturgii oraz nabożeństw ludowych, trzeba kierować się wielką cierpliwością i roztropną wyrozumiałością, którą zawsze stosował Kościół na przestrzeni wieków⁵² Oceny w dziedzinie pobożności ludowej należą przede wszystkim do biskupa diecezjalnego lub do biskupów terytorium, na którym są praktykowane jej określone formy. Jeśli nie są uzasadnione jasne powody sprzeciwu, biskupi winni odnosić się pozytywnie do pobożności ludowej i popierać jej rozwój⁵³ Wyeliminowanie nabożeństw ludowych pozostawiłoby „pustkę, której najczęściej nie da się niczym wypełnić z wielką szkodą dla ludzi wierzących”⁵⁴

⁵¹ DPLiL nr 50; B. Nadolski, Teologiczne zasady odnowy pobożności ludowej, s. 43.

⁵² Por. VL nry 9-20.

⁵³ „Anamnesis” 8 (2002) nr 2 (29) s. 8-10.

⁵⁴ Por. MC 31; III Conferencia General del Episcopado Latino-Americano, *Documento de Puebla*, 915; za: DPLiL nr 74.